

Can Dündar:

“Türkiye bu kadar acı çekerken belgeselciler olarak üstümüze düşeni yapmadığımız gibi bir vicdan azabı içindeyim.”

11 Mayıs 2010 tarihinde Mithat Alam Film Merkezi'nin konuğu yazar, gazeteci ve yönetmen Can Dündar'dı. Sinemalarda gösterime giren nadir belgesellerden biri olan ve beraberinde pek çok tartışmayı da getiren 2008 yapımı Mustafa'nın da gösterildiği hafta Merkez bahar döneminin en önemli etkinliklerindendi. Moderatörlüğünü Yamaç Okur'un gerçekleştirdiği, sinema ve gündem tartışmaları üzerinden gerçekleşen söyleşiye öğrencilerin ilgisi yoğundu.¹

Çocukluk yıllarınızdan başlamak istiyorum. Ankaralı memur bir ailenin tek çocuğusunuz. Nasıl bir ortamda büyüdünüz? Gazeteci olmaya nasıl karar verdiniz?

Can Dündar: İstanbullular Ankaralıları a uzaklı gibi bakarlar, ama onları fazla da tanımazlar. Ben “657'ye tâbi” bir aileden geliyorum. “657”nin ne olduğunu Ankaralıları çok iyi bilir; Devlet Memurları Kanunu'dur. Ankara'da bütün hayat onun etrafında döner. Belki Türkiye'yi, bürokrasiyi, iktidar ilişkilerini anlamak için Ankara'da bir süre yaşamak lazım. Ankara'yı bilenler için siyasette yaşananlar, çok yabancı değil, öngörülebilir şeyler. Bu yüzden Ankaralılığımı hep bir avantaj olarak gördüm.

Kendileri okuma şansı bulamamış memur bir ailenin tek çocuğuyum. Babam ilkokul, annem ortaokul mezunu. İlkokul, ortaokul ve liseyi Ankara'da okudum ve 1970'lerin sonunda üniversiteye girdim ki o zamanlar Ankara'nın, Türkiye'nin en berbat dönemi. 12 Eylül'ü üniversite ikinci sınıfta yaşamıştım. Gençliğimin tam ortasından bir tank geçtiğini söyleyebilirim. Ondan öncesi ve ondan sonrası hakikaten çok farklıydı. Dola-

¹ Söyleşi metni Can Dündar'ın düzenlemesiyle yayımlanmıştır.

yısıyla 1970'ler Ankarası "Allah düşmanımın başına vermesin" diyeceğim kadar karanlık bir yerdi. Bu yüzden sizin yaşlarınız benim karanlık çağım... Hatırlamak istemediğim bir dönemim. Bir yandan ziyan olmuş bir dönem, bir yandan da şu an baktığım zaman çok büyük bir kazanç diye de görüyorum. Yani bir tür iç savaş ortamını yaşayıp geldiyseniz, bugünü farklı algılıyorsunuz, bugüne farklı bakıyorsunuz. Ama şuna inanıyorum ki bugün ne yapıyorsak, ne yazıyorsak, ne çekiyorsak hepsi o size sözünü ettiğim harmandan kaynaklanıyor. Ankara'nın me-mur ikliminde sağ-sol çatışması, onun içinde solda yer almış bir insan, bir yanda kamusal cumhuriyet değerleri, öte yandan militarizme karşı müthiş bir öfke... Dolayısıyla onun harmanından böyle bir ürün çıkıyor. Onun için de bütün o maziden çok acı çekmiş olsam da, bugün ondan şikâyet etmiyor, ondan çok beslendiğimi itiraf ediyorum.

Peki sinemayla nasıl tanışıyorsunuz? Mutlaka sizin gençlik yıllarınızda açık hava sinemaları vardı... Ankara'nın meşhur sineması var o dönemde. İlk seyrettiğiniz filmi hatırlıyor musunuz mesela?

Can Dündar: Tabii hatırlıyorum, Behçet Nacar². İtiraf etmeli ki bizim kuşak, ergenlik çağında porno filmler aracılığıyla sinemayla tanıştı. Benim ortaokul-lise çağım, sizin belki şimdi Türk Sinema Tarihi dersinde *karanlık dönem* olarak adlandırılan; film çekilmeyen, sinemaya gitmenin imkânsız hale geldiği, insanların terör nedeniyle eve çekildiği, sinemaların neredeyse iflas ettiği dönemdi. Dolayısıyla 70'lerin sonlarının sinema starı Behçet Nacar'dı. Günümüzde onun bir karşılığı da yok ilginç bir şekilde. Ondan önceki dönemde de bir örneği yok, Sanki o seks filmleri furyası bizim ergenlik dönemimizde, bize inat doğdu; ondan sonra da ortadan kayboldu O dönemde ben sivilceleri yeni patlayan bir çocuktum. Dolayısıyla, "üç film bir arada" afişlerinin arasından utanarak, başımızı eğerek geçtiğimiz bir dönemde sinemayla tanıştık. Bunun birçok açıdan ne kadar talihsiz bir tanışıklık olduğunu tahmin edersiniz. Bu, işin kara mizah kısmı...

Ama hakikaten sinemaya gitmenin cesaret istediği bir dönemden bahsediyoruz. Liseyi faşizan bir ortamda okudum. Bizi toplu halde sinemaya götürürlerdi. Nazi Almanyasının toplu film iz-

2 1970'li yılların ikinci yarısında Türk tipi porno film yıldızıdır. Bazı filmlerde yapımcılığının yanı sıra, 1987 yılında bir senaryo yazmış, en son 1997 yılında bir filmde rol almıştır.

leme seremonileri gözümün önüne geliyor. Orta son, lise bir zamanları, Kıbrıs çıkarmasından sonra "Rum mezalimini" anlatan, propaganda amaçlı, milliyetçi, kahramanlık filmleri çekilmişti. Bizi okul çıkışı zorla o filmlere götürürlerdi. Gençlik yıllarıma dair çok iç açıcı manzaralar sunamadım, ama bunun da tarihimizin bir parçası olduğunu görelim diye bu örnekleri veriyorum.

"Demek ki sinema böyle bir şeymiş" dediğim ilk filmlerle üniversite yıllarımda tanıştım: *Maden* (Yavuz Özkan, 1978) ve *Sürü'dü* (Zeki Ökten, 1978) gibi daha çok siyasal içerikli filmlerdi bunlar. Yılmaz Güney sineması... "Aaa böyle bir şey varmış" diyerek ilk kez heyecan duyduğumuz filmlerdi.

Üniversitede Siyasal Basın-Yayın'da okudum. Orada ilk kez Mahmut Tali Öngören, rahmetli hocamız, bizi gerçek sinemayla tanıştırdı. Gerçek sinemayla tanışmak için üniversite çok geç tabii, ama başka çare yoktu. Süha Arın, çok sevdiğim rahmetli hocam, bizi belgeselle tanıştırdı. Güner Sarıoğlu keza öyle... Belgeselin tadını onlardan aldık.

Ardından Londra'ya gittim, dünya sinemasıyla tanıştım. *British Film Institute*'ta seyirci olarak stajımı yaptım diyebilirim. Nihayet özgür bir ortamda film seyrediyordum. Tartışmayı, yorumlamayı, sorgulamayı o dönemde geliştirdim.

Üniversitedeyken sizin gazeteciliğe, edebiyata ilginiz başlamış durumda...

Can Dündar: Gazetecilik şöyle; annem Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nde çalışıyordu, kreşe gidemeyen bir çocuk genelde annesinin dizinin dibinde dolaşır; dolayısıyla çocukluğum devlet dairesinde geçti. Bir bakıma basın-yayın ortamında daktilolar arasında büyüdüm. Aslında bir aşinalığım oradan vardı, hep kâğıt kalemle ilgili bir iş yapacağımı biliyordum, çünkü konu matematik-fizik olmadığı sürece kâğıt kalemle ilişkim çok iyiydi. Edebiyata dair her şey bana çok yakın ve sıcak geliyordu çocukken...

Ama işin medyada bir görsel, bir de yazılı tarafı var. Görsel tarafı, özellikle 80'lerle beraber çok arttı. Sizin dönem tek kanal dönemi... Siz İngiltere'ye de gittiğiniz zaman, TRT var. TRT ile birlikte görsel tarafa girme nosyonu nasıl oluştu?

Can Dündar: Ben on yıl kadar yazılı basında çalıştım. Tek tek çalıştığım bütün dergileri batırdım. *Yankı*'da çalıştım battı; *Haf taya Bakış*'ta çalıştım battı. *Nokta*'da çalıştım, battı. *Tempo*'da çalıştım battı, *Aktüel*'de çalıştım battı. Sonunda artık batıracak

yayın kalmadığını gördüm. Gazeteye geçtim. *Hürriyet*'teydim en son... Ona kıyamadım; ayrıldım.

Yeni Yüzyıl'ı da batırdınız...

Can Dündar: *Yeni Yüzyıl*'ı, evet batırdık. O daha sonradır. Ama bütün bu saydıklarım iyi battılar. Bayağı gürültülü battı hepsi... İyi de izler, ekipler bıraktılar geride... Bu da sessizce bir kenarda kaybolmalarından iyidir.

On yıl kadar yazılı basında çalıştım ama, ben radyo-televizyon mezunuyum. Asıl eğitimim radyodur. O zaman Türkiye'de özel radyolar yoktu. TRT'de staj yaptım. Staj yaptığım dönem, 12 Eylül dönemi idi. Herkes Ankara veya İstanbul'da staj yapıyordu. Biz üç arkadaş bir uçukluk yapıp "Diyarbakır Radyosu'nda staj yapmak istiyoruz" diye dilekçe verdik. Okul yönetimi hayretle karşıladı ama şunu görmüştük: Ankara Radyosu'nda elli tane stajyer öğrenci varken orada bir şey öğrenmenize imkân yok. Dedik ki, ülkede görmediğimiz bir yere gidelim. Okul kabul etti, işyerim izin vermedi. Ben istifa ettim ve Diyarbakır'a gittik. Diyarbakır Radyosu'na staj yapmaya gittiğimizde sene 1982 idi. Zaten Diyarbakır'a indik, koltuğumuzun altında *Cumhuriyet Gazetesi* olduğu için direkt Diyarbakır Emniyeti'nde aldık soluğu, sorguya çekildik. 1982 Diyarbakır'ı... Neden bahsettiğimi herhalde dönem dizilerinden biraz biliyorsunuzdur. Ama şöyle çok büyük bir talihimiz oldu: Diyarbakır Radyosu'nda omuzlarda karşılandık. Kahramanca bir tavır, üç tane stajyer Ankara'dan gelmiş. Ve nasıl doğru bir karar verdiğimizizi şuradan anladık: Türkiye'nin en nitelikli yapımcıları oradaydı, çünkü hepsi sürülmüştü. Sürülgüne gitmiş yayıncılar orada olduğu için hepsi bizimle yakından ilgilendiler. Radyonun arşivi toprağın altındaydı, çünkü hepsi eserlerini kurtarmak için torbalara sarıp toprağa gömmüşlerdi. Türkiye'nin ilk yeraltı arşivini orada gördüm ben... Böyle bir iklimde radyoculukla tanışırsanız, bugün geldiğiniz noktanın kıymetini daha iyi anlarsınız. Ayrıca insanların baskı döneminde nasıl daha üretici olabildiğini de görüyorsunuz. Bugünkü koşullarla o günkü koşulları karşılaştırıyorum; bugün ortaya çıkarılanla, o baskı ortamında yapılanları karşılaştırıyorum; hakikaten, o gün o baskı altında yapılan işlere şapka çıkarmamak, saygı duymamak elde değil.

Stajdan sonra TRT...

Can Dündar: Stajdan sonra bir süre yine yazılı basında çalış-

tıktan sonra TRT'de başladım. Rahmetli Ahmet Taner Kışlalı'yla aynı yerde çalışıyorduk. Okulda hocamdı, öğleden sonraları da çıkıp birlikte *Haftaya Bakış* dergisinde çalışıyorduk. *Haftaya Bakış* dergisi kapandı. Ahmet Taner Hoca, "Sen TRT'ye git" dedi, o zamanki Genel Müdür Cem Duna arkadaşıydı. Bana torpil yaptı. Cem Duna'ya gittim, aslında Televizyon Dairesi'nde başlayacaktım ama küçük bir tesadüf hayatımı değiştirdi. Ali Kırca'yı tanıyordum, tam Televizyon Dairesi'nde işe başladığım gün Ali Kırca'yla karşılaştık, "Senin orada ne işin var, sen bizim Haber Dairesi'ne gel" dedi. O "Buraya gel"le ben haberci oldum; belki orada başka bir çizgide yürüyecektim. Ali Kırca'yla *Siyaset Meydanı*'nın atası sayılabilecek *Açık Oturum* diye bir program yaptık, sonra 32. Gün'e geçtim.

Hep Ankara'da gelişen olaylardı değil mi bunlar?

Can Dündar: Hep Ankara'daydı, tüm meslek hayatım Ankara'da geçti diyebilirim.

Aslında 32. Gün çok önemli Türk televizyon tarihinde. 32. Gün, öyle bir okul ki oradan çok önemli gazeteci, televizyoncu, yazarlar yetişti. Siz nasıl dâhil oldunuz? Başından beri var mıydınız?

Can Dündar: Tuhaf bir başlangıçtı, aslında Mehmet Ali Birand'la tanışmakla başladı. 80'lerin ortalarında gazeteciliğin son derece yüzeysel seyrettiğini fark ettim ve üniversiteden beslenme ihtiyacı duydum. Lisans bittikten sonra ODTÜ Siyaset Bilimi'ne master yapmaya başladım. Başta askerlikten kaçmak için başladığım iş, birdenbire ciddiye bindi. Master tezim "Devlet Sırları Yasası" üzerineydi. Türkiye ve İngiltere'den iki olayı karşılaştırdım. İngiltere Falkland savaşında, yanlışlıkla kendi gemisini torpillemişti. Türkiye de Kıbrıs savaşında benzer bir olay yaşamıştı ve Kocatepe olayını yazan, Mehmet Ali Birand'dı. Tez için görüşmeye gittim Birand'la... O uzun görüşmede tanıştık. TRT'de beni görünce 32. Gün'e davet etti ve ben ekibe dâhil oldum.

32. Gün hakikaten benim hayatımda önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü TRT'de habercilik yapılabilen ender yerlerden biriydi. Dediğiniz gibi aslında bir okuldu. Hakkımı teslim etmeliyim, Türkiye'de çok az insan yanında bu kadar insan yetiştirmiştir. Birand gerçekten önümüzü açtı. Orada iyi işler yaptığımızı düşünüyorum. Nitekim belgesel çalışması da orada başladı aslında...

Bakılacak olursa Ali Kırca, Çiğdem Anad, Rıdvan Akar, Mit-

hat Bereket... Çok farklı kişiler de var...

Can Dündar: Daha da var evet Deniz Arman, Ahmet Sever... birçok insan oradan yetişti.

Ve TRT'nin tek kanal olduğu bir dönemden bahsediyoruz.

Can Dündar: Evet, onun da büyük avantajı vardı. Düşünün ki, rekabet yok, sadece kendinizle rekabet ediyorsunuz.

Haftada bir gündü değil mi?

Can Dündar: Aslında başlangıçta ayda birdi. Nasıl yetiştireceğiz diye düşünürdük, şimdi günlük program yapan biri olarak hakikaten buna şaşırıyorum. Düşünsenize on kişilik bir ekibiniz var, ayda bir program yapacaksınız. Ay başında dünyanın dört bir yanına dağılırdık.

Siz epey dolaşıyordunuz, ben hatırlıyorum.

Can Dündar: Evet öyle bir şansım oldu bir dönem, keşke bitmeseymiş diyorum. 32. Gün'den sonra ekran dünyaya kapandı dikkat ederseniz... Bütün olay Türkiye'ye döndü, ondan beridir de ben dünyaya öylesine açık bir program bilmiyorum doğrusu.

TRT, Türkiye'de bir kamu televizyonu ve Türkiye'de bir süreksizlik hakim. Altmışlar üzerine bir şey yapacaksanız gideceğiniz kurumlar çok belli. Bunları zaten konuşacağız sizin yaptığınız belgesellerle de bağlantılı olarak. Belki biraz TRT'nin arşivinden bahsedebiliriz. 32. Gün sonuçta bir haber programıydı ve arşivlerden çok fazla yararlanıyordu. Hatta sonradan çok da spekülasyonlar çıkmıştı. O arşivlere ne olduğuna dair, belki onlardan da bahsedebiliriz.

Can Dündar: TRT maalesef elindeki kıymetini pek bilmeyen bir hazine dairesi... Türkiye'nin yegâne televizyon arşivi olmasına rağmen, arşivinde ne olduğunu pek de bilmeyen, bilse de yıllarca kıymet vermeyen bir kurumdu. Yenilenen teknolojiye ayak uyduramadı. 32. Gün için, "TRT'nin arşivini götürdü" diye laflar çıkmıştır, aslında durum tam tersidir. Biz gittiğimiz her yerden yıllarca arşiv taşıdık TRT'ye... Diyelim ki, ben Hindistan seçimlerini, Gandhi suikastını izledim; ilgili bütün görüntüleri satın alır getirirdim. Mithat (Bereket) Libya'dan, Güney Afrika'dan Birand Rusya'dan, Küba'dan getirmiştir. Hepimiz böyle karınca

gibi TRT'ye arşiv taşıdık yıllarca... Ama asıl büyük arşiv çalışması *Demirkurat*'la (1991) oldu. *Demirkurat*'la biz TRT arşiviyle daha yakından tanıştık. Bizim TRT'de yaptığımız ilk belgesel çalışmamızdır. Biraz önce de gördüm, sizin arşivde de var.

Burada da tarih derslerinde özellikle en çok sevilenlerdendir.

Can Dündar: Bülent Çaplı ile birlikte iki yıl çalıştık *Demirkurat* için. Altmışa yakın tanıkla konuştuk. Onlar şimdi sizin sine-mada yaptığınız çalışmanın siyasetteki karşılığıdır. Şu anda hiçbiri yaşamayan altmış tanıkla birebir uzun söyleşiler yaptık. Orada tabii arşiv çalışması çok önemliydi. Ne yazık ki çok dağınıktı TRT'nin arşivi; Türkiye'nin arşivi de öyle. Buradaki gibi düzenli bir arşivi zor bulursunuz. Kendi evlerimizden de biliriz: çektiğiniz fotoğrafların arkasına “Şu tarihte şurada çekildi ve fotoğraftakiler şunlardır” diye yazıp albümlere koyar mısınız bilmiyorum, koyanlar varsa tebrik ederim. Ama eğer koymuyorsanız, emin olun ki devlet de koymuyor. Çünkü bu, bizim devletimiz. O da bizim kadar organize olmuş durumda...

Bir küçük anı anlatayım, *Demirkurat*'ın finali İmralı'dır aslında. Yani bütün bir Demokrat Parti'nin yargılandığı tarihsel mahkeme... O döneme ait bir belgesel yapıyorsanız en kritik şey orada yaşananlar elbette. Yaşananlar üzerine çok yoğun bir çalışma yaptık, fotoğrafları bulduk. Bütün fotoğraflarda kameralar var. Anladık ki görüntü kaydı yapılmış, ses kaydı da alınmış, ama görüntüler elimizde yok, TRT'de yok, Anayasa Mahkemesi'nde yok. Muhtemelen bütün görüntüler askerinin elinde. Muhtemelen de yıllardır kilit altında tutuluyor ve o kadar “iyi” saklanmış ki, muhtemelen şu an makineye taksanız zaten seyredilecek durumda değil. Biz o ara film arıyoruz her tarafta, duyulmuş. Bir gün bir adam telefon etti, dedi ki: “Benim elimde bir çuval var, içinde bir dolu film var, bunları değerlendirmek istiyorum, ne olduğunu da bilmiyorum.” “Peki” dedik, gelip bakalım.” Bir sinema salonu kiraladık. Filmin üzerinde hiçbir şey yazmıyordu, bobinler bir çuvalda duruyordu. Bir şeker çuvalıydı. Kırk yıldır adamın evinde duruyormuş.. Sinema salonuna girdik, oturduk, taktı makinist. Ve *Yassıada* filmi gösterilmeye başlandı. *Yassıada* yargılama süreci, zaman zaman sesli, iki saatlik bir film... Bir belgeselci için bunun ne anlama geldiğini bir düşünün: İki yılınızı vermişsiniz, o filmi aramışsınız ve bir gün adamın biri bir çuvala çıkıp geliyor. “Peki, bu çuval size ne zaman geldi?” dedik. Adam 50'li yıllarda sinema salonu işletiyormuş. Askerler o dönem bütün salonlara

getirip o filmleri vermişler, gösterdikten sonra geri de almamışlar. O da atmış bir kenara, ne olduğunu da unutmuş zamanla, belki kendisi de değil, babası... Velhasıl *Düşükler Yassıada'da* filmi, ilk defa *Demirkurat* belgeselinde yayınlandı ve o film bu şekilde Türkiye'nin arşivine, hafızasına kazandırıldı. Bazen böyle tesadüflerle yürüdü iş...

Ama ciddi derecede de bir araştırma var.

Can Dünder: Biz çok ciddiydik hakikaten, ama inanın çoğunu bazen yurtdışından, bazen evlerden fotoğraf, görüntü toplayarak, tanıklara başvurarak topladık. Şimdi biraz önce Mithat Bey'le (Alam) onu konuşuyorduk, keşke Türkiye'nin bu toplumsal belleğini, görsel hafızasını bir araya toplayabilecek bir merkez kurulabilse, orası mesela burası olsa. Bizim elimizde Türkiye'nin yakın tarihine dair ciddi bir arşiv var. Türkiye'de başka kaç kişide benzer bir şey vardır bilmiyorum. Serbest Fırka döneminden tutun, Cumhuriyet Halk Partisi'ne kadar her dönemi çalıştık. 12 Mart-12 Eylül tanıklıkları, İnönü, Ecevit, vesaire... Bütün bunların arşivi şimdi bir depoda kilitli duruyor. İnsan buna üzülüyor tabii... Acaba biz de ileride bir çuvalın içinde kalmış deyip birtakım gençlere verecek miyiz? Türkiye'nin bunu yaşatmaya, yeşertmeye, topluma kazandırmaya ihtiyacı var. Mithat Bey'e buradan bir mesaj göndermiş olayım. "Biz burayla zor baş ediyoruz, sen neden bahsediyorsun?" diyor ama olsun ben söylemiş olayım, kayda girsin. Belki ileride...

Can Candan: *Demirkurat'ta Düşükler Yassıada'da'nın* bir kısmını kullandınız doğal olarak. Bütün bir filmi nasıl görebiliriz? Bu film nerede?

Can Dünder: Bizdeki çuvalda duruyor.

Can Candan: Bir ara buraya getirir misiniz çuvalınızı?

Can Dünder: Memnuniyetle... 32. Gün arşivindedir. O filmde suçlananların aileleriyle birlikte bu filmi izleme şansı bulduk, ya da şanssızlığı diyeyim. Yani düşünürseniz Nazlı Ilıcak'ın babasına küfrediliyor filmde, biz Nazlı Ilıcak'la birlikte izledik filmi. Çok trajik... Nazlı Hanım'ı öğrenciyken Dame de Sion'da okulla birlikte o filmi izlemeye götürmüşler. Düşünsenize, bir sinemaya götürülüyorsunuz, film başlıyor, filmde babanıza küfrediliyor ve siz öğrencisiniz. Sessizce ağlamak dışında yapacağınız bir şey yok. Bunlar Türkiye'nin gerçekleri, o açıdan bu

filmin burada ders olarak okutulmasını tavsiye ederim.

Can Candan: Yamaç, “Sinemayla nasıl karşılaştınız?” diye sordu. Televizyonla nasıl karşılaştığınızı öğrenebilir miyim? Bir ikincisi Süha Arın’ı andınız. Süha Arın’la karşılaşmanızı da anlatabilir misiniz?

Can Dündar: Tabii. Televizyonun alınıp eve getirildiğini ve bizim onu kutlamak için *Kebab 49*’dan eve pide söylediğimizi hatırlıyorum. Dışarıdan yemek gelmesi çok önemli bir şeydi; düğünde, sünnette ancak olur. Televizyondan ziyade pide seansı kalmış aklımda... Siyah-beyazdı tabii o zamanki televizyon, bir iki sene sonra ekranın önüne bir filtre kondu, o filtreyle renklendirildi. Almanya’ya gitmiş bir büyüğümüzün gelip, “Ya biliyor musunuz renkli televizyon diye bir şey çıkmış ve ben orada bir maç seyrettim, çimler yemyeşil görünüyor” diye anlattığını hatırlıyorum. Biz de, “Yapma ya olur mu öyle şey” demiştik. Muhtemelen Türkiye’nin kaderinin değiştiği dönemden söz ediyoruz, çünkü Türkiye bir daha hiçbir zaman televizyondan önceki Türkiye olmadı ve o biz, geçiş dönemini yaşadık...

Diğer konuya geçerse o yıllarda TRT’de yayınlanan *Leonardo* belgeselinin bende çok iz bıraktığını hatırlıyorum. Muhtemelen ilk izlediğim doğru dürüst belgesel odur. Bu, 1970’lerin başı olsa gerek. Daha sonra bazı belgesellerde kullandığım türde bir şeyi orada hatırlıyorum: Sunucunun tarihsel mekânların içinde dolaştığını ve tarihsel olay cereyan ederken aniden onu kesip günümüze döndüğünü hatırlıyorum. Ardından üniversiteye gittiğimde Süha Hoca gerçekten bir vaha gibiydi. Derste tanıştık. Ama ondan önce Mahmut Tali Öngören var, ilk sinema bilgilerimizi ondan aldığımızı söylemeliyim. Ne ilginç sonradan Mahmut Tali Hoca’yla aynı davada yargılandık, Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde yan yana sanık sandalyesinde oturduk. “Mahmut Tali” diye çağırırdı hakim, “Mahmut Tali” diye düzeltirdi kendisi. Vatana ihanetten yargılanıyorduk, Mahmut Tali hoca Atatürk’le Samsun’a çıkanlardan birinin akrabasıdır. Süha Hoca okul içinde sadece öğretmen değildi, aynı zamanda üreten bir belgeselciydi. Öğrencilerini de o üretimin içine katardı. Dolayısıyla birçok belgeselin içinde öğrencileri yer almıştır, çalışmıştır. Ben ne yazık ki o dönem *Yankı* dergisinde çalışıyordum; derslere nadiren katılabiliyordum ve çekimlere gidemiyordum. Onların üzüntüsünü yaşıyordum. Sadece birkaç çekimine katılabildim. Daha çok kutlama yemeklerinde birlikte olduğumuzu hatırlıyorum, ama dersleri hakikaten bize sinema açısından, belgesel açısından çok şey öğretmiştir.

Daha sonra, mezun olduktan sonra da ilişkimiz sürdü. O bir belgesel üretim merkezi kurmaya çalıştı Doğan Grubu bünyesinde. "Orada bir şey yapabilir miyiz?" diye çalıştık ama olmadı. Türkiye ne Mahmut Tali'nin, ne Süha Hoca'nın, ne belgeselin kıymetini bildi ve maalesef Süha Hoca çok daha verimli olabileceği bir dönemde, erken yaşta gitti.

Ben Demirkırat'a geri döneceğim. Demirkırat sonuçta önemli bir format, uzun yıllar da o format devam etti. Demirkırat'a baktığımız zaman, bir dış ses, dramatik bir müzik; müzik çok önemli bu formatta ben onları heyecanla yaşadım. Heyecanla her haftayı bekleyen bir izleyici topluluğu. Haftalığı diye hatırlıyorum.

Can Dündar: Haftalığı.

Bu format nasıl oluştu merak ediyorum. Çünkü o format tuttu ve uzun yıllar da devam etti. Bir de TRT nasıl baktı? TRT de bir devlet kurumu, şu anda bile bir şey yapmanız TRT'de çatlak sesler olur.

Can Dündar: TRT'nin fikriydi bunu yapmak. Biz giriştiğimizde çok da ne yapacağımızı bilmiyorduk. Ben eski belgeselleri izliyordum, çoğundaki temel mantık şudur: Topkapı Sarayı'nın belgeselini yapacaksınız. Bir sanat tarihçisine gidersiniz, ondan Topkapı Sarayı'nı anlatan bir metin istersiniz. O bir metin yazar, sonra siz gidip metindekiyi çekersiniz. O metni seslendirirsiniz, çektiğiniz görüntüleri de onun üzerine döşersiniz. Genellikle yaklaşım, en kaba haliyle budur. Biz tersten gittik. Belki belgesellerin izlenilir olmasının bir sebebi bu ters yöntem oldu. Metin en son yazıldı. Önce söyleşiye çıktık, bir yıl insanları dinledik ve kaydettik. Bütün o röportajlar deşifre edildi. Ondan sonra o deşifrelerde birbirinin devamı olan, birbirine ters düşen, birbirini tamamlayan bölümler kurgulandı. Olayın tarihçesi içine yerleştirildi. Sonra görüntülere bakıldı. Elimizde görsel olarak ne var? Çünkü bu bir televizyon belgeseli, yazılanın görsel bir karşılığının olması lazım. Öyle yaptığımız zaman ister istemez elinizdeki malzeme konuşmaya başlıyor. Yani Uşak'ta İsmet Paşa'ya yapılan taşlı saldırının yirmi tane fotoğrafı varsa ve o konuda elinizde altı tane tanık varsa o olaya ona göre yaklaşıyorsunuz. Bu bir yandan bir dezavantaj, belki tarihin önemli ayrıntılarını görüntüsü olmayınca eksik veriyorsunuz. Bayar'ın Yassıada'daki intihar girişiminin tek kare fotoğrafı olmadığı için onu üç tane söyle-

şikle geçmek zorunda kalıyorsunuz, ama bu yöntem, size bir izlenirlik kazandırıyor. Dolayısıyla o görsel kaynakların, yazılı malzemeye keşiştiği yerlere bakıyorsunuz ve onları “Bunların görüntüsü var, bunların yok” diye kategorize ediyorsunuz. Bütün bunlar yapıldıktan sonra metin yazarı, yani ben, oturup yazmaya başlıyorum. O zaman yazmak çok kolaylaşıyor, çünkü tanıkların ne diyeceği belli, eldeki yazılı malzeme belli, görsel malzeme belli. Size sadece görüntüyü tekrarlamadan, görüntüde ne olduğunu anlatmadan öyküyü sıralamak kalıyor ve bu müzikle de birleştiği zaman hakikaten izlemeyi kolaylaştıran, zevkli kılan bir seyirlik hâli alabiliyor. Bunu yapmaya gayret ettik ve bu formül dediğiniz gibi tuttu ve çok izlendi.

TRT’de nasıl yapabildik? Zor oldu, ama hem kendilerinin istediği bir şeydi hem de iki değerli danışmanımız vardı. Bugünküne benzer, çok yoğun bir kutuplaşma vardı CHP’liler ve DP’liler arasında ve herkesin kendi tarih yorumu vardı. Kimilerine göre 1950-1960 arası cennet gibi bir dönem, kimilerine göre de bir cehennem... Bu kutuplaşmadan gerçeği çıkarabilmek, her ikisine de mesafeli bir metin yazabilmek için biri DP’li biri CHP’li iki danışmanla çalıştık. Her aşamasında onlara danıştık ve hakaniyete uygun bir dil kurmaya gayret ettik.

Belgesel başladığında CHP’liler biraz buruktu. DP’lilerse çok memnunnardı. Çünkü tek parti iktidarının baskıları ve DP’nin parlak dönemleri anlatılıyordu. Bir-iki hafta yayınlandıktan sonra, DP’nin baskı dönemini anlatmaya başlayınca şiddetli bir kampanyaya giriştiler. “Bu tamamen tarihi tahrip etmek için yapılmış kasıtlı bir belgeseldir, derhal yayından kaldırılmalıdır” diye baskıya başladılar. Bu sefer de CHP’liler belgeseli alkışlıyordu. Sonra Yassıada Dönemi geldi, bu sefer askerler ayağa kalktı “Bu askere kara çalmak için yapılmış bir belgesel” diye... DP’liler bu sefer belgesele sahip çıkmaya başladılar. Yani Türkiye tarihinde ne olmuşsa belgesel onu anlattığı için ona uygun tepkiler geliştirdi. Ama benim için belgeselin en etkili anı, idamı anlattığımız son bölümüdür. Bu bölüm hakikaten dramatik bir şekilde sonlandırılmıştı. Brüksel’de yapmıştık montajı... Birand’ın son bölümü seslendirirken dayanamayıp ağladığını ve bir süre ara vermek zorunda kaldığımızı hatırlıyorum. İlk defa Türkiye Menderes’in idam fotoğraflarını televizyonda görecekti. Son sözleri, ölüme gidiş anı... Tanıklar bulduk, idam sırasında orada olan gardiyanla konuştuk. Hazırladık, denetime ben götürdüm; denetim izledi. Uzun, bir buçuk saatlik bir bölümdü. “Yayınlanamaz” dediler. “Niye?” dediğimde, “Çünkü biz ilke olarak idam sahnesi göstermiyoruz”, dediler. Darağacında asılmış hali, bel-

geselin son karesi ve en dramatik kare finali... “E kızılderililer hep kovboyları asıyor” dedim. “Onlar film” dediler. “Bu yaşanmış bir şey. Bunları da biz uydurmadık ki” dedim. “Yok” dedi denetçi, “TRT’nin yayın ilkeleri gereğince bu yayınlanamaz.”

Onun üzerine filmi geri çektik. “Kalsın” dedik, “bu olmayacaksa yayınlanmayacak.” Çünkü çıkarılabilecek bir şey değil. “Ve Menderes ipten kurtuldu, sonsuza kadar mutlu yaşadı” mı diyeceğim? Belgesel bu...

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal devreye girdi, “Bunu yayınlayacaksınız” diye. TRT’ye talimat verdi ve o talimatla o gece yayınlanabildi. Bugünkü reyting ölçümleri olsa herhalde çok özel bir izlenme oranına sahiptik. O geceyarısı, belgesel bittikten sonra insanların akın akın, Menderes’in mezarına ziyarete gittiklerini ertesi gün gazeteler yazdı. Belgeselin etkisiyle aileye taziyeye gidenlerin olduğunu öğrendik. Hem belgeselden önce, hem belgeselden sonra gençler üzerinde kamuoyu araştırmaları yapılmıştı. Ve Menderes’e, DP’ye dair hiç bilgisi olmayan gençlerin bu belgeselle bilgi sahibi oldukları, bilgisi ya da kanısı olanların ise önemli ölçüde değişime uğradığını saptamıştı araştırmalar o zaman...

Birand’la nasıl oldu ayrılışınız? Ekibe girenler, çıkanlar oldu. Herkes farklı yollara gitti, çok da önemli işler yapıldı.

Can Dündar: Aslında ben bir yandan Birand’la çalışıyordum, bir yandan kendi çizimde yürüyordum. Köşe yazarlığı yapmaya başlamıştım, bu arada *Sarı Zeybek* (1993) ortaya çıktı.

Sarı Zeybek tamamen bağımsız bir işti.

Can Dündar: Evet. Yine o ekip içinde bulunduğum dönemdi. ekibin haberi bile olmamıştı. Kendi kendime bir taraftan da *Sarı Zeybek*’i yapıyordum. O dönem iç politikaya girmeye karar verdik ve galiba o karar, *32.Gün*’ün de sonu oldu, Birand’ın da hayatının en zor dönemine girmesine neden oldu. *32. Gün* iyi gidiyordu, Türkiye’nin en prestijli programıydı. Ben bir önere attım ve Birand’a “Bunun Türkiye versiyonunu yapalım” dedim. Çünkü *32. Gün* dünya ile ilgilenen bir programdı ama bir yandan da Türkiye’de iç politikada müthiş dinamik bir dönem yaşanıyordu. “Biz buna duyarsız kalmayalım bunu da yapalım, ekip var” dedim. Bunun ne cesaret olduğunu sonradan anladık. Dünyada bir şeyleri anlatmanız çok daha kolay ve prestijli; her zaman herkesin ortak ilgisini çekebilir ya da tepki çekmeyebilir, ama Türkiye’de dokunduğunuz şey, anında bir reaksiyona

yol açıyor. Ve tabii, 32. *Gün* ulaşılmayana ulaşan programdı. Her zaman söylenilmeyeni söyleyen program diye namı vardı. TRT'de Rusya'nın adı bile geçmezken Moskova'dan kızıl bayrağın altından yayın yapardı; dolayısıyla "32. Gün Türkiye"nin de bu şöhrete uygun olması gerekiyordu. İlk program Abdullah Öcalan röportajıyla başladı.

Hangi yıl?

Can Dündar: 1992 olması lazım. Abdullah Öcalan'ın o zamana kadar fotoğrafının çıkması suçtu. Öcalan'ın hiç kimse ne sesini duymuş, ne görüntüsünü görmüştü. Ve Birand gidip Bekaa Vadisi'nde röportaj yaptı. Biz bunu çok uzun süre aramızda tartıştık. "Türkiye bir adamla bu kadar uğraşıyorsa, bu adam kimmiş? Ne yapıyor? Ne diyor? Bilmek gerekiyor" diye. Aslında o yıllarda bugüne göre çok daha özgür bir ortam görüyorum şimdi baktığımda...

Bir yandan da çatışmalar sürüyordu. Ardından benim kontrgerilla dosyası yayınlandı. Sonra Cemalettin Kaplan'ın Almanya'daki faaliyetleri üzerine Deniz Arman'ın paketi yayınlandı ve program cesaretle konuların üzerine gitmeye başladı. Özel Harp Dairesi, vicdani retçiler, Osman Öcalan röportajı vesaire derken tepkiler o kadar yoğunlaştı ki peş peşe davalar başladı. TRT'yle mücadeleler başladı ve sonra TRT'den Birand'ın yolsuzluk yaptığı iddiasıyla bir dava geldi.

Biraz göstermelik.

Can Dündar: Ben tamamen ona bağlıyorum. O dönem bizi nereden vuracaklar diye bekliyorduk. Çünkü davalar uzun sürüyor, sonuç vermiyor. Bir anda o gerekçeyle programı bitiriverdiler ve biz davalarla baş başa kalakaldık. Program hemen Show TV'ye transfer oldu, Show TV'ye geçtik, bir süre orada devam ettik. Orada daha rahattık, ama bütçemiz küçülmüştü. Eskisi kadar dünyada tur atamıyorduk. TRT'de ciddi bir bütçeyle çok iyi koşullarda çalışıyordu 32. *Gün*, ama onun da hakkını veriyorduk. Dünya liderleriyle buluşan, prestiji olan bir programdı. Show TV'de ne yazık ki o kalite biraz düşmek zorunda kaldı bütçe yüzünden...

O dönemden sonra yine basın tarafında mıydınız yoksa tamamen televizyonda mı?

Can Dündar: Televizyonda 1996'dan sonra 40 *Dakika* diye bir

program yaptım, ama ben belgesel seviyordum ve hayatıma belgeselci olarak devam etmek istiyordum. *Gölgelikiler* (1994), *Aynalar* (1996) gibi belgesellerin yapıldığı dönemdi. Aktüel’de köşe yazısı yazmaya başlamıştım.

O zamanlar sormaya başladığım soruya hâlâ cevap vermeye çalışıyorum: “Ben büyüyünce ne olacağım?” Bir yanılla gazeteciliği seviyorum. Dün gece ekrandaydım, bu gece yine ekrandayım ve haberci refleksiyle çalışmayı galiba seviyorum, ama bundan da kurtulmaya çalışıyorum. Çünkü asıl yapmam gerekenin belgesel olduğunu, asıl bana heyecan ve zevk verenin o olduğunu, bir yandan gündelik telaşın da onu yapmaya ciddi bir engel oluşturduğunu ne zamandır görüyorum. Ama bir taraftan da bir türlü onun dışına çıkıp da tekrar belgesele dönemiyorum ne yazık ki.

Mustafa (2008) sizin sinemaya yönelik ilk işiniz. Bu film nasıl çıktı? Çünkü çok ciddi bir arşiv taraması, yılların emeği var. Filmin belki isminden başlayabiliriz. Niye Mustafa koydunuz?

Can Dündar: Fikir aslında hep vardı. *Sarı Zeybek*’ten beri... Yani yaklaşık yirmi yıla tekabül ediyor, Atatürk üzerine belgeseller yapıyoruz. Hayatının her dönemi üzerine çalıştık diyebilirim; Serbest Fırka dönemini çalıştık, Kurtuluş Savaşı’nı çalıştık, 19 Mayıs’ı, 23 Nisan’ı, İlk Meclisi, Cumhuriyet Dönemi’ni, çok partili rejime geçme çabalarını, Terakkiperver Fırka’yı... Serbest Fırka’yı... Parça parça bunların çoğunu belgeselleştirdik, belgeselleştiremediklerimiz üzerine de malzeme topladık. Dolayısıyla baştan beri bütün bu parçalardan bir bütün yaratma hevesi vardı. Yurtdışına gittiğimde videolar bölümünde dünya liderleri üzerine belgeseller görüyordum; Lenin, Stalin, Churchill... En başta onlar gibi uzun soluklu bir belgesel düşünüyorduk. Sonra ölümünün yetmişinci yılı geldi. “Bu yıla özel bir şey yapalım ve bu bir film olsun” dedik. Sinemalarda gösterilsin istedik ve hazırlığa giriştik.

İsminin konulması sona doğrudur. Başlangıçta birçok isim önerisi tartıştık. Açıkçası “Niye Mustafa?”nın çok basit bir cevabı var: biz sizinle “siz” diye konuşuyoruz, biraz daha tanışıklığımız ilerlese, yakında “sen” diye ilk isimle hitap ederiz. Bu ilk isim meselesi bir tür samimiyet, sıcaklık göstergesidir insanların arasında... Onu daha iyi tanıdıkça “sen” demeye başlarsınız. Bazılarında bu samimiyet bir saat içinde olur, bazısında yetmiş senede olmaz. Atatürk’te sanki yetmiş senede olmamış gibi geliyordu bana... Yetmiş senedir biz hâlâ “siz” mertebesindeyiz. Bu

güzel bir şey, saygı boyutu olması, ama işin bir de sevgi boyutu olması lazım ve ben o sevgi boyutunu önemsiyorum. İki şey etkili oldu “Mustafa” adını koyarken: Bir yerde okuduk: “Ona sadece annesi Mustafa derdi”. Bu cümle bana çok dokunaklı geldi. Onu en çok sevenin -en azından teorik olarak- annesi olduğunu düşünürsek, “Biz de annesi gibi hitap edelim” fikrinden yola çıktık. İkincisi, Küba’da bir mitinge katılmıştım, orda herkes “Fidel! Fidel!” diye bağıyordu. Biz hiçbir zaman liderimize ilk ismiyle bağıran bir kitle olmadık. O liderle halkı arasındaki sıcaklık da benim çok hoşuma gitti. Yani “Vay sen nasıl öyle hitap edersin?” diyecekleri aklıma bile gelmedi. “Mustafa”, onun sonradan eklenmiş her şeyden arınmış, en yalın haline ulaşma fikriydi. Başta ekip içinde itiraz edenler oldu, “Acaba çok mu samimi...” diye ama tersine, öyle olsun istedik. Dolayısıyla filmin ismi *Mustafa* oldu.

Film hakkında aslında çok farklı kesimlerce, çok farklı şekillerde, hatta seyredilmeden farklı şeyler yazıldı. Ben ce işin sinema boyutu da gözden kaçırıldı, haksızlık edildi. Çünkü güçlü bir envanter, belgesel çalışması. Bu kadar bilgiyi nasıl topladınız ben açıkçası çok merak ediyorum. Bunun içerisinde mutlaka ilk kez gördüğümüz birtakım görüntüler, fotoğraflar var. Mutlaka askeriye girdiniz. Belki biraz o çalışmadan bahsedebilirsiniz. Nasıl bir araya geldi? Sizin isminizin de faydası olmuştur çünkü herkes o belgeleri vermek istemiyor. Kötü niyetli birisi bir şey yapabilir. Güven ilişkisi önemli.

Can Dündar: Çok teşekkür ederim doğrusu bunlar üzerine konuşmaya hiç fırsatım olmadı bugüne kadar. Hep “Atatürk o muydu, bu muydu? Kemalizm o muydu, bu muydu?”yu tartıştık. Başta tahmin ediyorduk, “Film tartışılmayacak, burada Atatürk tartışılacak” diye. Öyle de oldu, kaçınılmaz olarak. Film bir Atatürk tartışmasına vesile oldu ama içeriğine hiç değinemedik.

Dediğiniz doğru, yıllarca o kadar çok çalıştık ki o kaynaklarla bir güven ilişkisi oluştu aramızda... Dolayısıyla Genelkurmay, hiçbir kameraya açmadığı belgeleri ilk defa açtı. Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin karşısında ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı) var. ATASE, Atatürk’e ilişkin en önemli belgelerin korunduğu merkez. Atatürk’ün gençlik yıllarından itibaren, üniversiteden itibaren, cebinde sürekli bir not defteri var ve o not defterine sürekli notlar alıyor. Bir insanın anılarını yazması başka bir şeydir, *Nutuk* mesela öyledir. Yıllar

sonra vardığı belli yargılarla oturup, o güne kadar yaşadıklarını anlatması başka bir şeydir, bir de günü gününe tuttuğu notlar, ayrı bir şeydir. Benim için her zaman, günü gününe tutulmuş notlar, sonradan yazılmış anılardan daha kıymetlidir; çünkü o günün sıcaklığı içinde kaleme alınmıştır, o gün ne hissettiğini, hayatı, olayları nasıl algıladığını ortaya koyar. Atatürk'ün böyle not defterleri vardı ve bunlardan haberdar değildik. Bu kadar çok Atatürk konuşan bir ülkenin bunlara bakmaması, bunlarla ilgilenmemesi inanılır gibi değil. Daha inanılmaz olanı, bu defterlerin bir kısmının hâlâ yayımlanmamış oluşu. Oraya nihayet bu belgesel vesilesiyle gittim. Gerçekten öyle filmlerdeki gibi; kapılar açılıyor, kapılar kapanıyor, orada bir kasa var, kasanın içinde küçük bir kutu var, kutunun anahtarı birkaç kişide, onlar açıyor. Sonra hep beraber beyaz eldivenleri takıyoruz, Atatürk'ün not defterine ulaşıyoruz. Niye böyle olsun ki? Çekersin fotoğrafını, dijital ortama atarsın. İlgilenen arar, bakar, kitap olarak yayınlarsın. Atatürk'e dair en yalın metinlerin onlar olduğunu düşünüyorum ve bu metinleri önemsiyorum. Temel kaynak metinler var, bir de *Nutuk* gibi sonradan yazılmış, herkesin referans aldığı metinler var. Böyle deyince biraz Luthervari bir yerde hissediyorum kendimi. Hani "Kemalizm dini"ne, onun bir din haline getirilmesine karşı çıkan bir Luther gibi sanki, "onu anlamak için temel metinlere, ana kaynaklara dönmek lazım" der gibi hissediyorum kendimi... Çünkü o metinlerde çok daha yalın, samimi bir Atatürk çıkıyor karşınıza...

Çok şaşırdığım bir şey söyleyeceğim bu süreçte: Elimi attığım belgelerin bir kısmında, ya bir gizleme, ya bir perdeleme, ya bir sansürleme gördüm. Defterlerin bir kısmı yayımlanmamıştı. Mesela 1915, Türkiye'nin tarihinin değiştiği yıl... 1916'da Mustafa Kemal'in Diyarbakır'da tuttuğu bir not defteri var. O defter orada duruyor. Bunların fazla incelenmiyor, bilinmiyor, konuşulmuyor olması bana çok dokunaklı geliyor. Burada her zaman kötü niyet de aramıyorum. Yani bazen Atatürk'ü kollama kaygısı, bazen "yanlış mı anlaşılır" gibi kaygılar da var. Mektuplarında da aynı şey var mesela. İstanbul'da bir kıza âşık olmuş, bir süre birlikte olmuşlar, sonra Sofya'ya gitmiş, giderken trende mektup yazmış. Filmde var izlediyseniz. "Kollarında geçirdiğim gecenin sabahında trene bindim, Sofya'ya gidiyorum." diyor. Bunu yayınlayıp yayınlamamak, hayata nasıl baktığınızla ilgili bir şey.. Mesela benim için bu çok hoş bir şey. Atatürk bir kadının kollarında bir gece geçirmiş, ertesi gün trene binmiş giderken bu kadına mektup yazıyor. Bu şimdi "Atatürk'ü yüceltir mi, düşürür mü?" meselesi tamamen hayata bakışımızla

ilgili... Burada kıyamet koptu mesela: “Sen nasıl böyle bir şeyi yaparsın?” diye... Madam Corinne’e yazdığı mektuplara bakıyorsunuz; Fransızca orijinalinde bu cümle var, Türkçesine bakıyorsunuz “Trene bindim, gidiyorum.” Çıkarmış orayı yayıncı... Korkmuş. “Atatürk nasıl olur da bir kadının kollarında bir gece geçirir” diye düşünmüş ve onu çıkarmış. Şu an piyasadaki Madam Corinne-Atatürk yazışmaları kitabını alın bu satırı görmezsiniz. Biz bunu orijinal mektuptan çıkardık.

Bir başka örnek mesela, Atatürk Afet İnan’a Savarona Gemisi’nden mektup yazıyor, bu da yayımlandı: *Afet İnan’ın Atatürk’e Mektupları*. Diyor ki: “Doktorların hatası yüzünden şu anda ayağa kalkamaz haldeyim”. Mektubun orijinali bu. Kitaba bakıyorsunuz, “Ayağa kalkamaz haldeyim.”

Şimdi böyle böyle biz tarihi değiştiriyoruz. Birileri “Beni Türk doktorlarına emanet ediniz” lafiyla çelişir diye o ifadeyi siliyor. Öbürü “vay kadının kollarında bir gece geçirmiş; yanlış anlaşılır” diye törpülüyor. Askerler “1915’e ilişkin yazdıkları acaba tarih tezimize gölge düşürür mü?” diye kaygılanıyor. Herkes bir ucundan kese biçer o dönemi bulanıklaştırıyoruz. Sonra bir askeri rejim gelmiş, “Ben bu tarihi size baştan yazacağım” demiş, bir Atatürk imgesi imal etmiş ve onun adına da Kemalizm demiş: “Bu bir dindir, buna itiraz edenlerin hepsini de yargılayacağım” demiş. Ben o dinin Atatürk’e ait olmadığını düşünüyorum, bu filmi onun için yaptım. O din Atatürk’e rağmen inşa edilmiş bir din. Üstelik Atatürk’ün bilse itiraz edeceği bir din olduğunu düşünüyorum. Çünkü şuna inandım: Atatürk, kendisinin din haline getirilmesine, dogmalaştırılmasına karşı... Hatta böyle dogmalarla savaşa kendini adanmış, “Bıraktığım en büyük miras budur” diyen bir adamı din haline getirmenin ona yapılabilecek en büyük ihanet olduğunu düşünüyorum. Film bu inançla yaptık. Son Meclis konuşmasını ilk defa duydu Türkiye. “Biz ilhamlarımızı gökten, gaipten değil, yeryüzünden alıyoruz.” Bence Mustafa Kemal ideolojisinin en karakteristik cümlesi. Bu cümleyi hiç duydunuz mu Allah aşkına? Bunca yıldır Atatürk okuyorsunuz. Neden bu cümle bizden gizlendi ki? Şimdi buralarda baktığınız zaman, kimisi iyi niyetli, kimisi kötü niyetli bir sürü gerekçe görüyoruz, ama sonuçta gizlenmiş mi? Gizlenmiş. Bu sır perdesini açmaya kalktığımızda işte bu bizim başımıza gelenler oluyor. Atatürk’e ihanetle suçlanıyorsunuz, yargılanıyorsunuz. Hâlâ Yargıtay’da filmimiz, yedi buçuk yıl isteniyor.

Hâlâ...

Can Dündar: Evet evet... Şu anda Yargıtay kararı bekleniyor. Onun için ben aslında bir yandan da Atatürk adına bir mücadele veriyormuşum gibi hissediyorum, çünkü hakikaten onun kaleme aldığı, onun söylediği, onun yazıp bıraktığı bir şeyi dile getirmekten dolayı yargılandığımı düşünüyorum. Atatürk'e rağmen inşa edilmiş bir Atatürkçülüğün hem Atatürk'e, hem ülkeye çok zarar verdiğini gördüğüm için, bu film en azından yeni kuşaklar için Atatürk'le gerçek bir tanışmanın kapısını aralasanın dileğiyle bu işe giriştim.

Belki sizden böyle bir film beklenmiyordu. Televizyonda yaptığınız işler hep televizyon formatında, birtakım sınırları var. Belki sert geldi bu noktada. Sonuçta bir insanı anlatıyorsunuz, sert geldiği için belki de TRT'ye o dönemde yaptığınız iş gibi dokundunuz. Bu sebeple de belki bu kadar tepki topladı film.

Can Dündar: Bir yıl sonra, belki bütün toz duman yatıştıktan sonra biraz daha sakin görebiliyorum. Şimdi ben onca tepkiyi daha çok konjonktüre bağlıyorum. Yani bu film 1960'larda yayınlansaydı, bu film hatta 90'ların başında vizyona girseydi aynı şey olmayabilirdi. Ama son yıllarda ülkede tuhaf bir paranoya baş gösterdi. "Ülke elden gidiyor" paranoyası; zaman zaman anlayıp hak verebileceğimiz bir panik... "Atatürk'ü elimizden alıyorlar, Atatürk artık eleştirilebilen bir lidere mi dönüşüyor? Bu kadar serbest hale mi geldi? Herkes elimizden çıkıyor, Cumhuriyet elden gidiyor" gibi... Belli kesimlerde bu duyarlılık zaman zaman haklı olarak gelişti, zaman zaman da paranoya boyutunda ve lüzumsuz yere. Ama bir yandan böyle bir ortamda bu konuyu tartışmaya açmak, zamanlama olarak insanlara kabul edilebilir gelmedi. Mesela içkisi, sigarasını göstermemiz eleştirildi, akıl alır gibi değil. Ben şöyle bir sahne anlatayım size:

Ankara'da cumhuriyet savcısı çağırdı gittim, "Hakkınızda şikâyet var" dedi. Biliyordum zaten, "Nedir?" dedim. "Mustafa filmi" dedi. "Nedir şikâyet?" dedim. "Sigara içerken göstermişsiniz." Bu benim çocuğuma anlatacağım bir şey. Bir dönem Türkiye'de film yapan bir insan savcıya gitti ve savcı ona dedi ki: "Sen Atatürk'ü sigara içerken göstermişsin." Bunu gerçekten kayda almak isterdim, öyle özel bir sahne. Dedim ki, "Evet yaptım, çünkü içiyordu." Şimdi birisi şikâyet dilekçesi yazmış. O birisini de tanıyorum yani, televizyonda her programa zıplayan sigara karşıtı biri... Sinemaları falan basmış gösterim esnasında, "Durdurun filmi, sigara içiyor burada." diye. Savcı bunu cid-

diye alıyor ve ben bundan dolayı gidip ifade verdim. Rahmetli sigara içerdi ve sigara içerken fotoğrafları falan da var. Televizyonda mozaikliyorsun ama sinema için öyle bir şey yok. Savcıya uzun uzun bunu anlatmak zorunda kaldım. "Peki içki?" dedi, "Sirozdan öldü" dedim. *Sarı Zeybek*'te de bu konu vardı, ama kimseyi rahatsız etmediği gibi kışlalarda, okullarda gösterildi. Belki birçoğunuz onu okullarda izlemiştinizdir. Ben de askere gittiğimde bana da seyrettirdiler onu... İnsan zorlanınca kötü oluyormuş gerçekten... Toplayıp bizi Temmuz sıcağında salona tıktılar, "Hadi film başlıyor" dediler. Böyle er giysileri içindeyiz, salonda kesif bir koku. Tahmin edeceğiniz gibi bu ortamda iki yüz erkekle *Sarı Zeybek* seyrederseniz belgeselden soğuyorsunuz. Neyse o konjonktürde o insanları rahatsız etmedi. Burada içkinin sigarasının sorun olmasını ben konjonktürle izah edebiliyorum. Sonradan savcı dedi ki, "Atatürk yalnızdı demişsiniz." "Hakaret mi?" dedim. "Ne biliyorsunuz yalnız olduğunu?" dedi. "Bakın işte Kinross'ta şöyle geçer, Şevket Süreyya'da şöyle geçer falan" diye, "Atatürk yalnız mıydı?" üzerine uzun bir kaynakça takdim etmek zorunda kaldım. Sonra "Bana yazılı verir misiniz?" dedi. Tüm biyografileri topladık, olan bir şeyi kanıtlamak zorunda kaldık. Bir belgeselden bahsediyoruz. Hangi yönetmene kısmet olmuştur bilmiyorum, ama ben filmim için yazılı belge sunmak durumunda kaldım. Yargıtay karar verecek ve mahkemede "Atatürk sigara içer miydi?" konulu bir savunma yapacağım.

Mithat Alam: Hayır savunma o değil, savunma sigara içen Atatürk'ü gösterebilir miyim?

Can Dündar: *Red Kit* değil ki bu hani ot verelim sigara yerine...

Mithat Alam: Ben çok merak ettim. Savcı bunun ne kadar komik bir şey olduğunun farkında mı, değil mi?

Can Dündar: Değil. Savcı şöyle bir misyonda hissediyor kendini: "Ben bu adamı nereden vurabilirim?" O zannetmiş ki televizyondaki yasak sinema için de geçerli. Savcının bunu bilmemesi düşünülemez gibi geliyor insana ama sonradan biz bunu resmen bildirdik kendisine. Bu filmin bir belgeselini yapmayı hakikaten istiyorum. Şikayet dilekçesinde deniliyor ki, "Filmin yönetmenin Atatürk düşmanı olduğu şuradan belli ki müziklerini bir Ermeni müzisyene yaptırmıştır." Goran'a (Bregoviç) dedim ki: "Sen Ermeni olduğunu biliyor muydun?" Bilmiyordu. Savcıdan, dava dilekçesinden öğrendi. Şaşırdı tabii ki çocuk bunca yıldır

Boşnak diye biliyor kendini. “Atatürk’ün çocukluğu rolünü bir Yunan çocuğa oynatmıştır.” diyor. Dedik ki, “Atatürk’ün o dönem doğduğu yer, şimdi Yunanistan sınırları içinde; anlatmaya gerek var mı?” Dolayısıyla çekim yaparken Selanik’e gittik, oradaki çocuklardan birini oynattık.

Bir dönem Türkiye’sinin nasıl bir paranoya içinde olduğunu belgeleyen bir şey bu... Bu tepkilerin de kitabını yazmak istiyorum. Her yerde de böyle konuşma fırsatı bulamıyorum. Siz sorunca nihayet filmin içeriğine dair bir şeyler söyleyebildim.

İzleyici: Türkiye’deki Atatürk tabusunun yıkıldığı zaman Türkiye’de nelerin değişeceğini düşünerek mi sizin üstünüze geliyorlar? İnşallah kızmazsınız, size, “Muhafazakâr kesime geçti, cemaatçi” diye yakıştırmalar yapıldı, buna ne diyeceksiniz?

Can Dündar: Temel mesele şundan çıkıyor: Bu Atatürk’ten vazgeçersek yerine bir Atatürk var mı? Bu Atatürk’ten vazgeçersek dediğim, aslında “12 Eylül’ün Atatürk’ü”nden bahsediyorum. Birkaç sene evvel gazetede bir fotoğraf vardı; adam İzmir’de işsiz, bunalmış artık, bir silah almış Atatürk heykelinin üzerine tırmanmış, silahını Atatürk heykeline dayamış, “Gelmeyin, vururum” diye bağıyor. Çaresizlikten Atatürk heykelini rehlin alacak duruma gelmişiz. Polisler de, “Durun, ateş etmeyin.” diyorlar. Sakladım o gazeteyi. Ertesi gün bir haber daha vardı, adamı alıyorlar karakoldan, nasıl bir ikna yöntemi izledilerse ertesi gün çiçek koyuyordu heykelin önüne, özür diler gibi: “Seni de esir aldık ama...” diyordu.

“Ben size hiçbir dogma bırakmıyorum” diyen bir lideri bir heykele dönüştürmüştüz ve o heykeli esir alacak noktaya gelmişiz, aslında o heykelin esiri olmuşuz. Atatürk’ü doğru anlamaya, algılamaya ve onunla gerçek, samimi bir ilişki kurmaya ihtiyacımız var. Şimdi bazıları zannediyor ki, “Bunu yaparsak, bu heykelleştirmenin, putlaştırmanın üstüne çok gidersek bu bizi İslamcılığa götürür, Cumhuriyet’ten de vazgeçeriz.” Görmedikleri şey aslında şu; Cumhuriyet asıl böyle daha büyük yaralar alıyor. Toplum artık büyüdü. “Türküm, doğruyum, çalışkanım”la daha fazla oyalayamazsınız. Benim oğlum da altı yaşında buna artık katılmak istemiyordu. Her toplumda olmuştur, kahramanlaştırmak zaruridir. Atatürk öldükten sonra da ben bunun zaruri olduğuna inanıyorum, Atatürk’ün tek partili dönemini de bunun içine katıyorum, o dönemde de toplumun dağılmasına engel olmak için çimento olarak bir kahramana tutunmaya ihtiyaç olabilir. Ama bir toplum seksen yıl sonra hâlâ aynı

noktada kaldıysa orada hâlâ büyüyememiş çocuk durumu var. Babası ölmüş ama hâlâ babasının gölgesinde kalmış. Bir sendika başkanı bir gün demişti ki, "Haklarımız kabul edilmezse, Anıtkabir'e gidip Atatürk'e şikâyet edeceğiz onları." Genel greve değil, Anıtkabir'e gidiyor. Herhalde Atatürk'ün hayalini kurduğuş toplum bu değildi. Bunu aşabilmemiz için gerçekçi bir tanışmaya ihtiyacımız var.

Muhafazakârlaşma meselesi şuradan çıktı biraz; İslamcı basın baktı ki Kemalist bir saldırı var, bir kısmı filmi görmeden hatta, "Ha demek ki bu iyi bir şey" diye bu sefer onlar filmi kendilerine yakın gördüler. Halbuki ben Atatürk'ün din meselesine yaklaşımının bu filmin temel meselelerinden biri olduğunu düşünüyorum. Tam giremedik ama baştan itibaren Atatürk'ün dinle ilişkisine dair ipuçları var filmde ve asıl tartışmanın biraz oradan yürüyeceğini zannediyordum. Orası hızla örtüldü, oraya fazla girmediler. Dolayısıyla bir kısım İslamcı çevre "Biz zaten biliyorduk, onun dinle birtakım meselesi var, bu ortaya çıktı." diye baktı. Buna karşın, Turgut Özakman çizgisindeki birçok araştırmacı da, "Ya bunları biliyoruz da, ne gerek var ifşa etmeye? Bak biz yazmıyoruz, sen niye bunları şimdi ortaya koyuyorsun?" dedi. "Sırası mı şimdi?" Türkiye'de hiçbir şeyin, hiçbir zaman sırası gelmedi. Ben yarım asırdır bu ülkedeyim, bir şey yapmaya çalışıyorum, o sırayı bekliyorum ama inanın o sıra hiçbir zaman gelmedi ve gelmeyecek. Atatürk'ün "Benim size vasiyetimdir" diye yaptığı konuşmayı gizliyorsunuz. Şimdi bu Atatürk'e rağmen bir Kemalizm inşa etmek değildir de nedir Allah aşkına? Buradan yola çıkarak diyorum ki -hani ilk gençlik yılları falan da değil- 1 Kasım 1937'de mecliste yaptığı konuşmayı biz hâlâ 2000'lerin ortalarında konuşamaz, yayımlayamaz haldeyse, çok acıklı bir durum var ortada... O yüzden ben "Muhafazakârlar ne der, Kemalistler ne der?" diye hiç bakmadan, en azından bir belgeselci titizliğiyle bunun hem de konjonktürü içinde artık sonlanması, yayınlanması, tartışılması gerektiğini düşünüyorum.

Sizin yorumunuz bu, dolayısıyla belki o belgeselle gerçeklik arasındaki ayırım kayboluyor.

Can Dündar: Ben bunun üzerine doğrusu çok düşünüyorum. Hiçbir zaman "Kardeşim, bu benim filmim" gibi bir savunma yapmadım, çünkü çok öyle hissetmiyorum doğrusu. Buna itirazım var: "Tarihte yaşanmış bir olayı biz ne kadar eğip bükebiliriz?" konusunda hakikaten derin bir tartışma vardır zaten. Ben bu tartışmada muhafazakâr kanattayım. Biz tarihte yaşanmış

bir şeyi eğip bükemeyiz diye düşünüyorum. Bu çok katı gelebilir, ama bir belgeselci olarak belgesi olmayan bir şeyi kaale almama-ya çok dikkat ettiğim için “Bu bir film” deyip sıyrılamayacağımı düşünüyorum. “Ben de böyle yorumladım tarihi, ne var yani?” diyemem ki... Orada sen senarist olarak ne yorum yapabilirsin? En fazla “üzüldü” diyebilirsiniz, “sevindi” diyebilirsiniz. Sanatçı yorumu olabilir ama olay öyle olmadıysa başka bir olay örgüsü yaratmaya hakkımız var mı? Doğrusu bundan pek emin değilim. Ben en azından bu konuda daha tutucuyum. Öyle bir yorum hakkımın olmadığını düşünüyorum. Ama şimdi siz diyeceksiniz ki, “Neyin yaşandığını nasıl belgeleyeceksiniz? Hangimiz eminiz ki belki öyle oldu, belki öyle olmadı.” Atatürk Vahdettin’le diz dize oturdu ve bir konuşma yaptı. O konuşma üzerine bugün Türkiye ikiye ayrıldı. Kimilerine göre Atatürk o gün Vahdettin’e rest çekti ve kendi yoluna gitti. “Senin yolun olmaz, ben başka bir yola gidiyorum.” dedi. Kimilerine göre Vahdettin ona dedi ki, “Biz burada esir düştük, sen git kurtar şu ülkeyi.” Şimdi bunun üzerine bir film yaparsınız, dersiniz ki “Bu konuşmanın ayrıntısı bilinmiyor ama bence şöyle cereyan etti.” Bunu bile anlayabilirim hani, çünkü bilmiyoruz. Mustafa Kemal’in zaman zaman anlattığı kaynaklar var, ama Vahdettin’in yok. Ama çok bilinen, ortada vesikaları bulunan bir şeyle ilgili “Ben bunu film yönetmeni olarak böyle yorumladım” demeye hakkımız var mı? Doğrusu bilmiyorum. En bildiğimiz konularda bile... Yani Fikriye Hanım’ın intihar ettiğini biliyorduk. Ben de onun üzerine bir belgesel yaptım, daha hiç Fikriye adı anılmazken. Belge yoktu, tanık yoktu. Belgesel bitti, bir tanık çıktı ortaya: Fikriye Hanım’ın yeğeni. Amerika’dan kalktı geldi ve şöyle dedi, “İnsan sırtının ortasından intihar eder mi?” “Olayı görenler, halamın hastanede yaşadığını görenler var” dedi.

Tarih o kadar inşa edilmiş bir şey ki, bir tür arkeolojik kazı yapıyorsunuz. “Bu da palavra, bu da palavra, bu da yalan, bu da uydurma” diye onları eleyip içerden en kor, öz gerçeğe ulaşmaya çalışıyorsunuz, bu da inanılmaz bir emek gerektiriyor. Ona ulaştıktan sonra da artık onu korumaya çalışıyorsunuz. Orada bir tanık var ve o diyor ki, “Fikriye, sabaha kadar, ‘Alçaklar vurdular beni’ diye inledi hastanede” diyor. Şimdi bu tanığı biz nasıl yok sayacağız da, “İntihar etti, kafası at arabasının yanına düştü, kalbinde kurşun vardı” diyeceğiz? O zaman biz de bir tarih inşa etmiş olmuyor muyuz? Yani her gelen kendi tarihini yazıyor ve giderek gerçek tarihten uzaklaşıyoruz. Bunda bir tarih komisyonu kurup, “Bu film doğru, bu yanlış” diyemezsiniz. Ben bunu yönetmene düşen bir sorumluluk olarak

görüyorum, tarihsel gerçeği sonuna kadar araştırıp ona sadık kalmamız lazım.

İzleyici: Ben *Mustafa* hakkında izlemeden eleştiren yazarlara çok kızgınım. Ben Atatürk'ü *Mustafa*'dan sonra daha çok anlamaya başladım. Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi'nde ezberlediğimiz maddelerin dışına ilk defa çıkmaya vesile oldu bu film. O yüzden de benim için çok ayrı bir önemi var. Yani ben bu filmi izledikten sonra bakış açım değişti. Bu filme karşı da çokça yönlendirme yapıldı. İnsanlar objektif bir şekilde izlemediler ve bu sebeple yargılandı, bu kadar tepki aldı diye düşünüyorum. Aksi olsaydı, objektif bir şekilde seyirci bunu izleme fırsatına erişseydi, özellikle izlemeden eleştirenler olmasaydı film bu hale gelmeyecekti.

Can Dündar: Ben de çok şaşırđım. O yazıları da saklıyorum, beş yüze yakın yorum çıkmış filmle ilgili. Hepsini topladık, Türkiye'nin bir dönemini yansıttığı için saklıyorum. Kitaplaştıracam. Yazılar "Henüz izlemedim ama"yla başlıyor ve bunlar film eleştirisi... Kitabın adını da, "*Henüz İzlemedim Ama*" koymayı düşünüyorum. Böyle bir film eleştirisi duydunuz mu hiç? "İzlemedim ama" diye başlayan bir film eleştirisi ve bunu yazan adamlar, benim yıllardır okuduğum yazarlar. Hıncal Abi (Uluç) üç yazı yazdı: İlk yazı, "Gitmedim, gitmeyeceğim, gitmem" diyor ve ondan sonra filmle ilgili iki yazı daha... Filmi yerden yere çalıyor, ama olsun gitmemiş, gitmeyeceğini de söylüyor. Bekir Coşkun filmin ilk vizyon günlerinde bir yazı yazdı, Atatürk gökten inmiş de İnönü'yle seyretmişler de, "Bırak" demiş, geri dönmüş atını sürmüş. Filmin vizyona girdiği haftasonu evde oturuyorum, baktım televizyonda Bekir Abi konuşuyor. Filmi anlatıyor, veriyor veriştiriyor. Hayatımda ilk defa bir televizyon programına telefonla bağlandım. Allah neler yaptırıyor insana! Bağladılar yayına, Bekir Abi karşımda, dedim ki: "Bekir Abi filmi izlediniz mi?", "İzlemedim" dedi. "Ama üzerine konuşuyorsunuz Bekir Abi?" diye sordum. "Arkadaşlar söyledi iyi değilmiş film." diye cevapladı. Turgut Özakman, annemin yakın daire arkadaşı Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden, aynı odada çalışmışlar yıllarca ve benim de hep saygı duyduğum bir insan... Kanal D'de karşılaştık kanalın girişinde, "Aman", dedim, "hocam bir film yaptık, herkes bir şey söylüyor sizin görüşünüz önemli, şuna bir bakın da fikrinizi söyleyin". "Tabii" dedi, "merak etme mutlaka seyredeceğim, ilk fırsatta arayacağım seni" dedi. Az sonra bir baktım makyaj odasından içeri girdi: "A hocam siz de mi yayına?" dedim, "Evet ben de yayına" dedi. Meğer filmi

tartışmaya gelmiş. Az sonra yayına girdi, film üzerine konuştu çıktı. Çıkışta dedim ki, "Hocam bari bir DVD göndereyim de bir bakın." Yani bunlara inanmak hakikaten çok zor, ama bunları yaşadığım için de filmin ayrı bir belgeselini yapsam nasıl olur diye düşünüyorum. İnsanlar görmedikleri bir film üzerine bu kadar kampanyalar açabildiler, bir sürü insan inandı onlara... Filmi protesto edip, gitmeyip sonradan filmin DVD'sini izleyenler acayip şaşırdılar. Bu sefer de "Sen kestir herhalde bu filmi" dediler. Yurtdışında gittiğim yerlerde herkes "Ya biz eleştirilere kanıp çocuğumuzu götürmedik, keşke götürseymişiz" diyor.

İzleyici: Biz çocukken sizin belgeselinizi okulda izlemiştik. O zamanlar biz Atatürk içki içti demeye korkuyorduk. İnsanların ayrıldığı nokta şu: Herkes biliyor içki içtiğini, kimisi içki içmek kötü diyor, kimisi iyi diyor. Bu yüzden zaten eleştiri alıyor.

Can Dündar: Aslında burada daha önemli olan Atatürk'ün tavır. Mesela İzmir'e giriyor, direkt rakı sofrası kurduruyor. Hemen perdeleri örtmeye kalkıyorlar, "Açın" diyor, "görsün millet rakı içtiğimizi." Bunu diyen bir adamı sen şimdi örtmeye çalışıyorsun. Çok gizli olmuş bir olayı ifşa edersen de "Etme kardeşim" derler ama bütün hayatı boyunca bu bilinsin istemiş.

O yüzden işte "Atatürk'e rağmen inşa edilmiş bir Atatürkçülük ideolojisi Atatürk'e zarar veriyor" diyorum hep... "Hah ya, sevdik şimdi" diyen bir sürü insan oldu. O kadar sevimsiz hale getirmişler ki; fotoğraflarında gülmüyor, içmiyor, kadınları sevmiyor, yani öyle bir put haline getirmişiz. Ondan sonra "Niye uzaklaştı toplum?" diyorsun.

İzleyici: Ben sizden yanayım öncelikle onu söyleyeyim, davaya inanıyorsunuz, bundan eminsiniz, peki diğer yazarlar size hakarete varan şeyler yazınca siz niye önce dava açmadınız onlara mesela?

Can Dündar: İlke olarak ben hiçbir yazarı mahkemeye vermem. Fikirlerin yazılmasının düşünce hürriyetine girdiğini düşünüyorum. Ayrıca bununla uğraşmanın da büyük bir enerji kaybı olduğunu düşünüyorum. Ona girerseniz benim şu anda üç yüz tane davam olması lazımdı, üç yüzüyle de ayrı ayrı uğraşıyor, oraya buraya belge taşıyor olmam lazımdı. Hani ortaokulda edebiyat derslerinde "Şair burada ne demek istiyor?" soruları vardır, onun gibi... Bu da bana çok yorucu geliyor. Aslında filmde ne demek istedin? Bir yönetmensiniz bunu anlatmaktan hicap duyarsınız aslında. Anlaşılmıyorsa, beceremedin demek

tir. "Aslında şu sahne var ya ben burada şunu demek istiyorum." demek biraz acemi işi... Bunu yapmak istemedim. O yüzden de hiçbir polemige girmedim bu konuda, hiç konuşmadım ve bekledim. Çünkü fark ettim ki, toplum için döküyor bu film vesilesiyle... Buna ihtiyacı varmış. Başta çok abuk subuk gelişse de sağlıklı bir tartışmanın kapısını araladığımı düşündüm. O yüzden de ben bu işin öznesi olarak kenara çekilmenin daha doğru olduğunu düşündüm. Bir de çok dönüp arkama bakmayı sevmem açıkçası, yaptığım bir filmi tekrar seyretmem, yazdığım bir yazıyı da tekrar okumam. Yeni yazacaklarıma, yeni yapacaklarıma bakarım, öyle yaptım ben de...

İzleyici: Bu film çıktığında ben Türkiye'de değildim, yurtdışında doktora eğitimimi tamamlıyordum.

Can Dündar: Allah korumuş!

İzleyici: Geri döndüğüm zaman aklımdaki ilk şeylerden biri si bu kitabı okumaktı. *Ergenekon* kitabınızı okudum, *Mustafa* kitabını okudum, kitaptan sonra filmi izledim. Ve aslında önce teşekkür ediyorum. Bir araştırmacının hep bir merakı vardır ya, "Bunun sonu nereye gider? Ben bunların hepsini nasıl bağlarım?" Benim bağlamama yardımcı oldu zihnimde ve merak ediyorum, bu kadar eleştiri yapmışlar, izlememişler ya filmi. Peki kitabı da mı okumamışlar?

Can Dündar: Kitabı da okumadılar. Kitap zaten filmden sonra çıktı, yani o kıyametten sonra. Sizin izlediğiniz yolun tersi oldu, birçok insan filmle önce tanıştığı için ya kitaba ilgi duymadı ya da kitabı eline bile almak istemedi.

İzleyici: O kitabı oğlum için saklarım, çok güzel anlatıyor.

Can Dündar: Büyük kitabı mı aldınız?

İzleyici: Yoo... küçüğü.

Can Dündar: Aslında ben size büyüğünü tavsiye ederim, sadece arşivciler için iki bin tane özel kitap çıkardık ve görünenler gerçekten hayrete düştüler. Rahat rahat reklamını yapabilirim, çünkü satılmıyor. Elinizdeki kitabın büyük versiyonuna bütün belgelerin kopyasını koyduk. Corinne'e yazdığı mektupların birer bir ölçüde tıpkıbasımlarını yaptık, kitabın içinde tıpkıbasım zarfı koyduk. Yani kitabı açarken her sayfasında başka bir şey var; birinde not defterini buluyorsunuz, Atatürk'ün ön cebinde

taşıdığı not defteri, içinde onun el yazısıyla yazdıkları; birinden hazır bir kart çıkıyor okuyorsunuz; birinden 10. Yıl Nutku esnasında görüntüde elinde tuttuğu kâğıdın birebir kopyası var. Her bir kopya için üç kişi özel olarak çalıştı. Her bir kitap elyapımı ve özeldi. Bundan kimsenin haberdar olmayışı da benim için çok üzücü. O filmin telaşı içinde onunla hiç ilgilenemedik, öyle geçip gitti ama çok uğraştığımız bir kitaptır. Keşke kitapla önce tanışılıyaydı, çok daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Belgeseli yaparken evet gerçek belgelerden yararlanıyorsunuz ama drama var, canlandırmalar var ve animasyon var. Belki bundan da biraz konuşmak lazım.

Can Dündar: Evet çok zorlandığımız bir şey bu. Dramatizasyondan kaçınan bir insanım. Bir defa oyuncu kullanımı hiç düşünmedik. “Dramadan nasıl kaçılır?” diye bir sürü yol aradık, ama bazı durumlar var ki başka türlü anlatamıyorsunuz. Mesela sofraya çok önemli ama sofradan dört beş tane fotoğraf var sadece, başka bir şey yok. Bunun drama olmaması için çok uğraştık. Kaçınmadığımız yerlerde çok sınırlı bir şey kullandık dikkat ederseniz. Uzak çekimler, yüz göstermeme vesaire gibi ayrıntılara dikkat ettik. Mustafa Altıoklar daha sonra filmin asıl handikabının bu olduğunu söyledi, yüz göstermeme. O da tuhaf bir şey tabii. “Kim oynayacak?” korkusu, Türkiye’de Atatürk filmi yapılmasına engel oldu yıllarca... Dolayısıyla öyle bir handikabımız vardı. İlk baştan buna saplanmayalım dedik. Mesela oynayan insanın yüzünde hiçbir makyaj yoktur, pudra bile sürülmemiştir. Bunun bir dram olmadığını, bir tür temsili görüntü olduğunu anlatmaya çalıştık. Çok kısıtlı kullandık.

Animasyon ise benim isteğimdi, “Bir deneyelim bakalım nasıl olacak?” diye düşündük. Çok yetenekli bir animasyon ekibi vardı. Onların bir klibini izlemiştim, çok beğenmiştim. Burada denemek istedim. Daha doğrusu filme girerken hedef kitlem çocuklardı. Hiç olmazsa onlar için sağlıklı bir tanışma olsun diye düşünüyordum. Birazcık da bizim kuşaktan umudu kesmiştim artık, önyargılar netleşti diye. Animasyon üzerine olumlu tepkiler aldık. Animasyon birçok yerde bizi kurtardı. Atatürk’ün karşılanma sahnesini mesela tamamen anime ettik, böyle bir coşkulu karşılamayı okuduğumuz anılardan animasyon yardımıyla canlandırmaya çalıştık.

İzleyici: Yaptığınız araştırmalarda çok kritik belgelere ulaştınız mı? Yani bunu yayınlarsam Türkiye’de yer yerinden oynar dediği-

niz bir belge oldu mu? Ya da yayınlamadığınız şeyler var mı?

Can Dündar: Var tabii ki...

İzleyici: Neden o zaman bulduğunuz o kritik belgeleri yayınlamadınız?

Can Dündar: Karşınızda binlerce sayfalık bir belge yığını var. Hangi belgeyi kullanırsın? Ben burada "Bu benim Atatürk'üm" diyebildim açıkça. Önünüzde on bin tane belge varsa, siz bunun içinden beş tane seçersiniz, başka biri başka bir beşli seçer. Ve sizin seçtiğiniz beşli, sizin Atatürk'e nasıl baktığınızla ilgilidir. Yayınlamadığımız şeyler oldu tabii, filmin çok mace-rası var. Bir sponsor krizi yaşadık, filmden önce basına yansıdı. Turkcell'le giriyorduk, Turkcell son anda sponsorluktan çekildi. Zaten filme ilişkin ilk gürültü orda koptu.

Filmi gördükten sonra mı çekildiler?

Can Dündar: Filmin bazı bölümlerini gördüler, film bitmemişti henüz... Daha "kahraman bir Atatürk" beklediklerini söylediler. Ben de anlayışla karşıladım, geçti. Ama basına yansıyınca: "Vay Turkcell Atatürk'ü mü protesto ediyor? Yok, aslında onlar etmiyor da, bunlar Atatürk düşmanı" gibi haberler çıktı. İlk ölç-tüğümüz tepki sponsorunkiydi, orada anladım ki bazı şeyler mayınlı arazide. Tabii biz o kadar içindeyiz ki, çok normal gelebiliyor ama bir yandan da anlıyorsunuz ki aslında kimse bir şey bilmiyormuş. Bunu öğrenmek de çok ürkütücü bir şey. "Ne, Atatürk yalnız mıydı?" diye sordular. Allah Allah! Hiç mi kitap okumadınız? Çünkü bütün biyografiler bunu anlatır, ölüme yalnız gitmiştir. Yani yalnız derken hepimiz yalnız gideceğiz ama Atatürk'ün yanında eski dostlarından kimse yok. Bu mesela büyük bir infiale yol açtı. Oysa asıl can yakıcı mesele din meselesiydi bence; din ve Kürt meselesi. Özellikle din konusunda çok düşündük. Atatürk'ün sırf dinle olan ilişkisi konusunda bir belgesel yapmayı çok isterim. Beni çok ilgilendiren bir konu ve okudukça daha çok meraklanmaya başladım. Bu beni çok çekiyor. Filmin sonunda kendi yazdığı Medeni Bilgiler Kitabı'ndan bir alıntı var, o alıntı daha genişti. O alıntıyı okuduğunuz zaman Atatürk'ün son dönemde özellikle Hz. Muhammed'le ve Allah'la çok uğraştığını görüyorsunuz. Özellikle Muhammed üzerine yazdıkları çok enteresan. O giderek yalnızlaştığı döneminde Tanrı'yla ilişkisini biraz deşmek istiyordum. Bunlar bizim için yeni şeyler, bu kadar Atatürk'le yatıp kalkmış kuşaklar için

bunlar hep es geçilmiş, üstü kapatılmış, görünmesin istenmiş şeyler. Hâlbuki Medeni Bilgiler, okullarda okutulsun diye yazdığı bir şey, gizlensin diye değil. “Bunları ben yazıyorum, alın götürün okullarda okutun” dediği şeyi biz şimdi seksen yıl sonra “Bahsetsek bizi acaba keserler mi?” noktasındayız, çok acayip geliyor bu bana... Oradan bir şeyleri mesela çıkardık son anda. Bu Tanrı meselesinin, Atatürk’ün laiklik anlayışını, o dönemin kuruluş temellerini, cumhuriyeti algılama açısından çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bunlar niye yayınlanmaz, niye okutulmaz? O yüzden oralarda zorlandığımızı itiraf edeyim. O da tartışmanın seyrini hepten kaydırmamak açısından...

Kürtlere özerklik meselesi de öyle... İzmit basın toplantısında söylediği sözler yıllarca sansürlenmiş, düşünün. Ama şunu söyleyerek bitireyim bu faslı, oralarda Atatürk’e zarar verdi diye, çok eleştiri aldık. Şimdi bunların hepsi, tek bir bakış açısından bakılarak söylenen şeyler. “Bunların bilinmesi Türkiye’yi çok kötü bir yere götürür” diyorlar, ama tersinden okursak, belki bunlar bilinmediği için Türkiye kötü bir yerde... Belki Atatürk’ün Kürtler için kafasında bir formül vardı, belki onu uygulasa Türkiye böyle olmayacaktı. Ne biliyoruz? Bunları niye tartışmıyoruz? Ya da din konusunda onun kadar kararlı ve radikal olunsaydı belki Türkiye şu an farklı bir yerde olacaktı. Bunları hiç tartışmaya cesaretimiz yok. Bunları ulu orta konuşursanız direkt savcılıktan çağırıyorlar çünkü. Ama seksen yıl bu... Yazılmasının üstünden asır geçmiş neredeyse, hâlâ tartışamıyor olmak, çok yazık bir şey değil mi Türkiye için?

Mithat Alam: Otosansür yaptınız mı, onu mu söylüyorsunuz yani?

Can Dündar: Evet, bir nebze yaptık. Bütün ekip toplandık. Ben herkesin bir otosansür mekanizması olduğunu düşünüyorum ve olması gerektiğine de inanıyorum. Yoksa böyle uluorta “Hadi aklımıza geldi, yapalım” demiyorsunuz, ortaya çıkan belgeler içinden seçerken elbette titiz davranıyorsunuz. Toplumsal hassasiyeti gözetmedik değil, hakikaten gözettik. Bugünkü aklım olsa, yani bütün bu fırtınayı gördükten sonra bir film yapma imkânım olsa, inadına sadece “Atatürk ve yalnızlık” temalı bir film çekmeyi çok isterim. Çünkü şunu anladım ki bilmiyor çoğu insan ve bunun aslında çok önemli olduğunu düşünüyorum. Son dönem yaşadığı yalnızlığın, bugüne de çok ışık tutan, çok önemli bir veri olduğunu düşünüyorum. Keşke onu biraz daha açsaydım ya da biraz daha yoğunlaşsaydım. Keza Atatürk-din meselesi de öyle...

İzleyici: Herkesin kendi Atatürk'ü vardır kafasında dediniz. Ben küçükken hatırlıyorum, "Atatürk olmasaydı bak bu imkânlar olmayacaktı, okul olmayacaktı" diye diye benim ilkokula başladığım zaman aklımda Atatürk tüm Türkiye'yi dolaşıp okul yapan bir adam gibi bir imge oluşmuştu. Herkesin özellikle birinci sınıfta böyle düşünceleri olmuştur. "Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda bir kahramana ihtiyacı vardı" dediniz. "İnönü dönemiyle de devam edilebilir" dediniz, ama Atatürk de dogmalara karşıydı ve ilk heykel fabrikası 1923'te açılmıştı. Her şehrin merkezine heykel konmuştu. İnönü döneminde ihtiyaç vardı, sonra ihtiyaç kalktı, heykeller kaldırılacaktı falan... Böyle bir geçiş mi olacaktı?

Can Dündar: Çok güzel bir soru, teşekkür ederim. Mesela, "Ben olsam, 1930'larda ne yapardım?" diye düşünüyorum. Mesela, müfredatı değiştirirdim. Atatürk'ün bin tane özlü sözü var, ben ce en özlü sözü şu: "Ben size hiçbir dogma bırakmıyorum, ben size en hakiki yol gösterici olarak, bilimi bırakıyorum." Bir defa bir yere ona atfen bir yazı yazacaksam, bunu yazardım, bu çok önemli. Bilimin rehberliği ne demek? Ona uygun eğitim stratejisi demek, ona uygun üniversiteler demek, ona uygun müfredat demek, ona uygun çocuk yetiştirme sistemi demek, ona uygun din eğitimi demek. Bunların hiçbirini yapmıyorsunuz, bu sözü hiç yokmuş gibi düşünüyorsunuz. "Aaa ne güzel söylemiş" diye sağa sola, üniversitelerin girişine yazıyorsunuz ama eğitimde bunun işareti hiç yok. Buna karşın boyuna heykel dikiyorsunuz. Gerçekten Atatürkçüysen, bir defa bu yaptığın ona aykırı, ikincisi gerekeni yapmıyorsun. Hakikaten dünya liderlerine baktığın zaman ayırt edici özellik olarak ben onu görüyorum. Çünkü savaş meydanında zaferse, diğer liderlerin de zaferleri var. Kahramanlaştırmaysa, onların da kahramanları var. Burada ayırt edici özellik, kendisinden sonrasına dair bir ideoloji devretmemiş oluşu; onun yerine de bilimi rehber kılmış oluşu. Bunun, kendisi açısından şöyle bir avantajı var: Kendini ölümsüzleştirmiş oluyor. "Bilim geliştiği sürece ben de varım" demek istiyor.

İzleyici: "İçini doldurmadık" diyorsunuz, heykeller dikildi ama içi boş kaldı. Bilim ışığı yeterince verilmedi. Peki Atatürk'ün yaşamında heykeller dikildi, o zaman içi dolduruldu mu? O zaman bir temel atıldı mı?

Can Dündar: Yapılan iş büyük tabii ki ama şunu görmek lazım: Atatürk devrimi 1920'lerin sonunda yavaşlıyor. 1930'lar

kayıp aslında, Atatürk için de, Türkiye için de... Birçok nedeni var, şimdi uzaktan baktığımızda görebiliyorsunuz. O büyük heyecan, büyük dönüşüm, ekonomik krizden sonra yavaşlıyor, Atatürk'ün de Köşke çekilme eğilimi başlıyor. Onun nedenleri üzerine uzun uzun tartışmak, konuşmak lazım, ama 1930'lar ne yazık ki Türkiye'nin kayıp yılları... Aslında dünyanın da en berbat yılları açıkçası... Dünyadaki genel iklim... Filmdeki eksikliklerden biri de bence odur. Dünyada konjonktürü vermek istediğimiz halde veremedik pek fazla, Türkiye ondan bağımsız bir şey değil ve biraz da o iklimin etkisiyle kaybetti.

İzleyici: 1930'lardan sonra Atatürk'ü gördük ve fazla da keskin olmadığını gördük Türkiye'nin yönetiminde. Peki 1930'larda Kemalizm yerleşmeye başladı, şu an resmi ideoloji dediğimiz şey oluşmaya başladı diyebilir miyiz Atatürk hayattayken?

Can Dündar: Tabii, büyük ölçüde. 1930'ların ideolojisi zaten, o devrim ruhunun yavaş yavaş sönmeye başladığı ve Ankara'da Atatürk'e rağmen bir Atatürk imgesinin oluşturulmaya başladığı dönem. Birçok lider onun adını kullanarak birçok şey yapmaya başlıyor. İnönü olsun, Bayar olsun ve orada inşa ediliyor. O dönem bir ihtiyaç olduğunu doğrusu ben düşünüyorum.

Can Candan: 1993 yılında *Sarı Zeybek*'i yaptınız, 2008'de *Mustafayı* yaptınız. *Sarı Zeybek*'te ilk cümmeniz, "Onu özledim" diye başlıyor ve Türkiye'de belgesel sinema tarihinde ilk defa birinci tekil şahıs bir ifade kullanıyorsunuz. Neden böyle bir şeyi tercih ettiniz? Ve sizce bunun nasıl bir önemi var? Ve televizyon için yapılmış bir belgesel olduğu da düşünülürse böyle birinci ağızdan bir ifadeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

Can Dündar: Bugünden baktığımda, şimdi öyle yapmazdım. O zaman niye öyle yaptığımı da hatırlamaya çalışayım. TRT belgeselleriyle büyüdük biz ve belgesel benim için biraz kasvetli bir şeydi. Bir ders yani, biraz zorunlu seyrettiğimiz bir ders. Çok didaktikti ve öğreten adam ifadeli bir şeydi. Dolayısıyla, uzak, itici bir şeydi yani. Biraz dışımızı sıkarsak çok şey öğrenebileceğimiz siyah-beyaz ders... Ben kendi yapacağım iş böyle olsun istemedim. O belgeselin bütününde de ağır duygusal bir hava vardır aslında. Çok sevdiğim bir belgeseldir, ama bugün yapacak olsam, daha mesafeli dururdum diye düşünüyorum. Belki benim hayatımda yoğun hislerin egemen olduğu bir dönemin eseri oldu. Bugün bu duygusallığın belgesele zarar verdiğini düşünüyorum. Belgeselcinin konusuna daha mesafeli durma-

sı gerektiğini öğrendim zaman içinde... *Sarı Zeybek*, sonunda Atatürk'ün ölümüne gidiş hikâyesi olduğu için çok duygusal bir noktada seyretti. Belki ölüm ana motif olduğu için ve bir insanın ölümüne yürüyüşü olduğu için bu kadar yoğun bir duygusal çerçevede cereyan etti, aldığı toplumsal karşılığı da bu duygusalığa bağlıyorum.

Yeni sinema projeleri var mı? Yakın döneme ait, Turgut Özal, Demirel, başka ilgilendiğiniz bu tarz belgeseller var mı?

Can Dündar: Doğrusu biyografi çalışmayı seviyorum. Bu dönemde belgesel yapan insan çok yok ve Türkiye bu kadar acı çekerken belgeselciler olarak üstümüze düşeni yapmadığımız gibi bir vicdan azabı içindeyim. Otuz yıldır bir Kürt meselesi tartışılıyor, kan akıyor, otuz bin kişi öldü. Bu konuda bir belgesel izlemedik, yani Türkiye niye savaştığının belgeselini yapmadı hâlâ... Niye savaştığımızı da çok biliyor muyuz emin değilim. Onu bırakın, Ermeni meselesi var. Türkiye'de 1915'te bir şeyler olmuş, dünya yerinden oynuyor, parlamentolar ayağa kalkıyor, Türkiye soykırımla suçlanıyor. 1915'te burada ne olduğunun üzerine biz bir şey yapmadık. Açıkçası bir şeyler yapacaksam bunları düşünüyorum. O mayınlı alanlarda yürümek lazım, çok can acıtıcı olabilir, ama bunu yapmak zorundayız.

Can Dünder kimdir?

1961'de Ankara'da doğdu. 1982'de A.Ü.S.B.F. Basın-Yayın Yüksek Okulu'ndan mezun oldu. 1979'den itibaren sırasıyla *Yankı* (1979-1983), *Hürriyet* (1983-1985), *Nokta* (1985), *Haftaya Bakış* (1987), *Söz* (1987-1988) ve *Tempo*'da (1988) çalıştı. 1986'da İngiltere'de London School of Journalism'i bitirdi. ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde Siyaset Bilimi dalında yüksek lisansını 1988'de tamamladı. 1996'da aynı bölümde doktora derecesi aldı. 1988'de TRT Haber Dairesinde başlayan televizyonculuğunu, *32.Gün* bünyesinde (1989-1995) yaptığı program ve belgesellerle sürdürdü. 1995'ten beri bağımsız olarak yürüttüğü belgesel çalışmalarının yanı sıra 2001 yılından beri Milliyet gazetesinde köşe yazıları yazıyor. Eylül 2010'dan beri NTV'de *Canlı Ana Haber* programını yapıyor.

Başlıca Filmleri

Demirkırat (Mehmet Ali Birand ve Bülent Çaplı ile birlikte), 1991

Sarı Zeybek, 1993

12 Mart, 1994

Gölgedekiler, 1994-1995

Aynalar, 1996-1997

Yetiştik çünkü biz...! Mülkiye Belgeseli, 2006

Çalıkuşları: Notre Dame de Sion'un Çocukları, 2006

Mustafa, 2008

Başlıca Ödülleri

2007 İmedya Ekonominin Yıldızları: En başarılı TV Haber Programı (Neden?)

2007 RTGD TV Oskarları: En İyi Program (Neden?)

2008 Avrupa Gazeteciler Birliği - "Medya Oskarları" Televizyon Ödülü (Neden?)

2010 Canlı Gaste, TBD Bilişim Özel Ödülü

2010 LÖSEV Üstün İnsan Ödülü